

Нікуліна В.Б.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті розглянуто теоретичні засади сталого розвитку сільських територій. Подано визначення категорії сільського та сталого розвитку вітчизняних та зарубіжних авторів. Охарактеризовано сучасний стан сільських територій. Досліджено зарубіжний досвід розвитку сільських територій, зокрема тенденції розвитку сільських територій в країнах Євразії та США. Окреслено основні напрями політики сталого розвитку. Розглянуті основні складові та завдання сталого розвитку сільських територій. Подано стратегію розвитку сільських територій.

Ключові слова: сталий розвиток, сільська територія, економічний розвиток, соціальний розвиток, екологічний розвиток.

Постановка проблеми. Сільські території – це частина економічного простору, утворена в процесі суспільного поділу праці, економічні відносини в якому організовані на основі сільськогосподарського виробництва та місцевого самоврядування, відтворюючи структуру доходів та інституційне середовище аграрного суспільства.

Значимо, що підприємницькі ініціативи на сільських територіях сприяють конкуренції виробників, розвитку науки, техніки, технологій і організації виробництва, призводять до зниження витрат виробництва та підвищення якості продукції, поліпшуючи життєвий рівень населення.

Важливе значення в сталому розвитку сільських територій належить агробізнесу. Розвиток агробізнесу може розглядатися як забезпечення умов для активізації економічної діяльності населення. В умовах глобалізації світової економіки агробізнес стає соціально відповідальним у межах узгодження інтересів бізнесу, держави і суспільства.

Сталий розвиток сільських територій вимагає певної визначеної стратегії. Під стратегією сталого розвитку сільських територій розуміють визначення довготривалих цілей і завдань розвитку сільської місцевості, відтворення і підвищення якості людських ресурсів, підвищення ефективності сільської економіки, раціональне використання та відтворення природних ресурсів.

На шляху збалансованості у розвитку сільських територій є певні перешкоди, найважливішими з яких є монофункціональність цих територій, відсутність інноваційних форм підприємництва та низький рівень соціальних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем розвитку сільських територій займаються такі українські вчені, як В.К.Збарський [12], А.Третяк [27], В.Другак [27], В.П.Славов [24], В.Ю.Уркевич [28], О.В.Коваленко [24], П.О.Олішук [18], Ю.Губені [4], Т.М.Булах [1], М.Й.Малік [16, 17], Д.В.Крисанов [14], О.В.Шубравська [30], І.В.Прокопа [2], М.А.Хвесик [17], В.В.Юрчишин [31], В.С.Діесперов [7,8], П.Т.Саблук [23], І.В.Ксьонжик [15], М.Я.Демяненко [6], В.К.Терещенко [26], Н.В.Морозюк [26], С.І.Мельник [19], Л.А.Ставнича [25], С.М.Газуда [3], Д.Крисанов,

Л.Удова [14], О.І.Павлов [22], Б.М.Данилишин [5], І.Р.Залуцький [11], В.Кретинін [13], Л.Г.Мельник [20], О.В.Моліна [21], А.А.Шалмуєв [29], К.І.Якуба [32].

Зокрема питанню підприємництва та його значення у розвитку сільських територій присвячені праці П.О. Олішук [18]. Цей автор пропонує певні напрями активізації діяльності підприємницьких структур у сільських територіях. Місцеві ініціативи як інструмент розвитку сільських територій досліджує відомий український вчений Ю. Губені [4]. Він акцентує увагу на особливій групі «людського капіталу громади», ним встановлено роль місцевих ініціатив у формуванні людського та соціального капіталу.

Світовий та вітчизняний досвід розвитку сільських територій досліджує Т.М. Булах [1]. Сільський аграрний туризм як чинник розвитку сільських територій розглядає вчений-аграрій М.Й. Малік [16]. За І.В. Прокопою [2] комплексний сільський розвиток в основі своїй має сільську територію, її життєзабезпечення, життєдіяльність, життєустрій.

В.Славов в своїх працях з даної тематики зазначає, що основою функціонування сталого розвитку сільських територій є нормативне забезпечення та використання ресурсного потенціалу [24].

Член-кореспондент НААН А.Третяк [27] обґрунтовує необхідність розв'язання проблем села та селянства на засадах сільського розвитку та активізації різних видів підприємництва.

Д. Крисанов, Л. Удова [14] вивчають складові сталого розвитку сільських територій в контексті функціонування кластерних формувань.

У працях згаданих авторів розглядаються лише окремі питання сталого розвитку сільських територій зокрема: використання земельних ресурсів сільських територій, сільський аграрний туризм як чинник розвитку сільських територій, трудовий потенціал сільських територій тощо. Разом з тим питання теоретичних засад сталого розвитку сільських територій потребують узагальнення, систематизації, уточнення. Вони не втрачають своєї значущості та актуальності та обумовлюють тему написання даної статті.

Формулювання цілей статті. Основними цілями цієї статті є:

- уточнення сутності та змісту сталого розвитку сільських територій як об'єкта державного регулювання;
- узагальнення чинників впливу на формування сталого розвитку сільських територій;

- розкриття зарубіжного досвіду державного регулювання розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В економічній літературі немає єдиного визначення поняття «сільські території». Окрім того, поняття

сільських територій в останні два десятиріччя зазнало певних трансформаційних змін. Єдиний методологічний підхід до такого визначення також відсутній. Необхідність певної систематизації визначень поняття «сільські території» обумовило формування таблиці 1.

Таблиця 1

Систематизація визначень наукового поняття «сільські території»

Автор	Визначення
В.П.Славов, О.В.Коваленко	Регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами
М.Й.Малік, М.А.Хвесик	Сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну та територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація сільськогосподарської продукції)
К.І.Якуба	Населення регулює питання ефективності використання трудового потенціалу, упередження масового безробіття та інших чинників, пов'язаних з людиною
П.Т.Саблук	Складна багатофункціональна система, важливим елементом якої є село та його аграрна спеціалізація
О.І.Павлов	Типи поселення, соціально-виробничі, культурно-побутові та адміністративні осередки; населення, сільськогосподарські та інші угіддя поза межами сільських поселень з розташованими на них виробничими об'єктами; органи самоврядування та громадські організації

Примітка: сформовано автором на основі джерел [24], [17], [32], [23], [22]

На нашу думку, найбільш повним, коректним та точним є визначення «сільських територій», подане вченим О.І.Павловим.

Зазначимо, що сільський розвиток включає в себе два блоки :

- виробничо-господарський (сільськогосподарське виробництво, лісове, водне господарство, переробні галузі та торгівлю);
- соціально-економічний (економіка, планування, прогнозування розвитку сільських територій).

Сталому розвитку сільських територій передую спеціально розроблена стратегія, ця стратегія повинна включати в себе визначення важливих довготривалих цілей та завдань соціально-економічного розвитку сільської місцевості. Зазначена стратегія буде спрямована на забезпечення росту диверсифікації та підвищення ефективності сільської економіки, відтворення природних ресурсів.

На думку автора, головною складовою розбудови аграрного сектора є комплексний розвиток сільських територій, спрямований на стабільне за-

Таблиця 2

Систематизація визначень дефініції «сталий розвиток»

Автор	Визначення
І.Р.Залуцький	Охоплює широке коло специфічних відносин: політичних, економічних, соціальних, екологічних, земельних, інших суспільних відносин, які становлять єдину систему державотворення
В.Газуда	Процес гармонійного, екологічнобезпечного, збалансованого відтворення економічної, соціальної та екологічної систем на якісно новому рівні з метою задоволення теперішніх та майбутніх потреб людства
Б.М.Данилишин	Такі відносини в суспільному виробництві, завдяки яким досягаються оптимальні пропорції нормалізації якісного стану середовища, економічного зростання та зростання духовних та матеріальних потреб людей
О.В.Моліна, В.М.Осипов	Розвиток є сталий, якщо він максимізує чисті вигоди економічного розвитку при збереженні природних ресурсів і забезпеченні їх якості в часі, передбачає збільшення не тільки реального доходу на душу населення, але також зростання інших показників добробуту, приводить до позитивних структурних змін в економіці та суспільстві
В. Кретінін	Сукупність соціально-економічних, політичних та інших взаємопов'язаних процесів, що дозволяють послідовно збільшувати потенціал регіону для задоволення зростаючих потреб громадян, які проживають на його території
А.Шалмуєв	Режим функціонування регіональної системи, який орієнтований на позитивну динаміку параметрів добробуту населення, забезпечену стійким, збалансованим відтворенням соціального, виробничого, фінансового, ресурсного та екологічного потенціалів території

Примітка: сформовано автором на основі джерел [11], [3], [5], [21], [13], [29]

безпечення збалансованого розвитку. Сучасний стан сільських територій залишається на достатньо низькому рівні. Необхідно відокремити сільські території як самодостатній об'єкт регулювання та вирішувати проблеми комплексно, враховуючи європейські принципи та стандарти.

Зупинимось детальніше на систематизації визначень «сталого розвитку» за допомоги таблиці 2.

На думку автора, сталий розвиток сільських територій – це цілеспрямований процес, що забезпечує збалансоване розв'язання соціально-економічних завдань, проблем збереження навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу та розробку організаційно-економічних механізмів міжвідомчої координації та взаємодії, включає в себе формування та впровадження цільових та інноваційних проектів.

Ми вважаємо, що система управління сталим розвитком сільських територій на програмно-цільовій основі повинна будуватися за наступною логічною схемою:

- визначення цілей управління;
- виявлення та аналіз проблем, що перешкоджають здійсненню цих цілей;
- здійснення пошуку розв'язання даних проблем;
- визначення можливих варіантів розв'язання та здійснення вибору оптимальних рішень;
- нарешті – складання цільової програми заходів розв'язання даних проблем.

Вочевидь, сталий розвиток сільських територій вимагає більш досконалого законодавчого забезпечення, порівняно з існуючим, і має включати в себе:

- деталізацію повноважень органів виконавчої влади в сфері сталого розвитку сільських територій;
- законодавчо затверджені стандарти забезпечення сільського населення соціальними благами;
- визначення правових умов бюджетування сільського розвитку;
- державне статистичне спостереження за розвитком сільських територій.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій входить до переліку пріоритетних напрямів аграрної політики держави.

Відомий вчений-аграрій В.К. Збарський виділяє наступні напрями політики сільського розвитку [12]:

- аграрно-економічні (стимулювання малих форм господарювання, розвиток вертикальної сільськогосподарської кооперації, заохочення соціальних інвестицій великих фірм);
- демографічний та соціально-економічний (стимулювання демографічного розвитку, підвищення зайнятості та доходів населення, розвиток соціальної інфраструктури);
- екологічний (охорона ландшафту, підвищення родючості ґрунтів, стимулювання екологічного сільського господарства).

На думку А.М.Третяка та В.М.Другака [27], розвиток сільських територій включає в себе:

- духовний та соціальний розвиток;
- розвиток поселенської мережі;
- розвиток територіальної та соціальної інфраструктури;
- розвиток природно-ресурсного потенціалу;

- розвиток місцевого самоврядування.

За міжнародною класифікацією на рівні округів, областей до сільських територій належать території, де щільність населення нижча 50 чоловік на 1 км². В Україні такими є всі області, крім Івано-Франківської, Закарпатської Чернівецької та анексованої території Криму. За цією класифікацією сюди також належать сільські території, де 15 – 50% населення живе в сільській місцевості; переважно міські території, де менше 15% населення живе в сільській місцевості.

Академік В.В. Юрчишин вважає, що сільський розвиток – це розвиток аграрного блоку економіки в інтересах невідкладного припинення системної деградації села з метою їх збереження та відродження [31].

За І.В. Прокопою [2] комплексний розвиток сільських територій є ресурсною базою функціонування сільського та лісового господарства.

Доцільно звернутися до позитивного зарубіжного досвіду з цього питання. Відомо, що загальні принципи формування політики розвитку сільських територій в ЄС та США є такими:

- використання різноманітних фінансових інструментів, а саме: прями виплати населенню, кредити та гарантії за кредитами, пільгові податки;
- підтримка місцевих ініціатив за участі населення в процесі розробки та реалізації програм сільського розвитку.

В країнах Єврозони на сільські території припадає 90% всієї площі Європейського Союзу, де проживає 56% населення. Політика розвитку сільських територій в США і ЄС спрямована на боротьбу з бідністю, орієнтована на пошук ресурсів з позабюджетних джерел. Для прикладу: програми Міністерства сільського господарства США підтримують розвиток всіх видів економічної діяльності, що здійснюється на сільських територіях, а саме: рибальство, рекреаційна діяльність тощо. В Євросоюзі стимулюється економічний розвиток та забезпечення зайнятості населення. Аграрне виробництво тут розглядається як багатофункціональне і тому переважну більшість програм сільських територій спрямовано безпосередньо на фермерів та підприємства агробізнесу. Тут політика сталого економічного розвитку сільських територій тісно пов'язана та узгоджується з політикою просторового розвитку країн Ради Європи.

Тенденції розвитку сільських територій в країнах Європи є такими:

- посилення процесу децентралізації;
- диверсифікація сільськогосподарського виробництва;
- реструктуризація сільського господарства;
- розвиток соціальної сфери на селі;
- діяльність фондів підтримки малого та середнього бізнесу.

Зниження зайнятості на селі в нашій державі зумовлено, серед інших суттєвих причин, відсутністю у сільського населення мотиваційних стимулів підприємницької діяльності. Діюча система управління розвитком сільських територій розподілена між багатьма галузевими міністерствами і відомствами. Підвищення рівня життя населення сільських територій пов'язане зі збільшенням виробництва доходів населення, підвищенням платоспроможності тощо.

Основними проблемами сільських територій за Л.Ставничю [25] є:

- повільний розвиток виробництва несільськогосподарської продукції;
- незадовільний стан розвитку підприємництва, зокрема малого, середнього бізнесу;
- недостатнє використання культурно-історичного та рекреаційного потенціалу;
- критично - екологічна ситуація.

Проте в Україні поки що відсутнє єдине бачення програмно-цільового підходу до управління та методичних основ формування концепції соціально-економічного розвитку сільських територій.

В Україні існує Концепція сталого розвитку, але в ній відсутні чіткі принципи та методи регулювання цих процесів на рівні сільських поселень, які б ураховували територіальні, соціальні та ментальні особливості українського села.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розвиток сільських територій України характеризується значними відмінностями у рівнях соціально-економічного стану та недостатньо чіткою загальнодержавною стратегією. Тому важливим завданням сталого розвитку сільських територій є підвищення рівня життя населення сільських територій, яке, в свою чергу, потребує:

- 1) інвестицій в розвиток соціальних об'єктів;
- 2) інформаційної підтримки агробізнесу;
- 3) збільшення обсягів виробництва.

На нашу думку, забезпечення сталого розвитку сільських територій є комплексною проблемою, вирішення якої можливе за умов:

- 1) макроекономічної стабільності;
- 2) збалансованого розвитку економіки;
- 3) забезпечення економічного зростання в сільському господарстві;
- 4) розширення несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості;
- 5) досягнення на селі соціально близьких до міських умов отримання доходів і суспільних благ;
- 6) поліпшення умов доступу господарюючих суб'єктів підприємницької діяльності на

селі до ринків матеріально-технічних, кредитних, інформаційних та інших ресурсів;

- 7) формування в сільській місцевості інститутів громадянського суспільства;
- 8) здійснення програм поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості;
- 9) використання позитивного зарубіжного досвіду сталого розвитку сільських територій.

Основні завдання сталого розвитку сільських територій включають у себе:

- 1) створення в сільській місцевості господарських систем, що здатні до саморозвитку;
- 2) диверсифікацію сільськогосподарського виробництва;
- 3) підвищення економічної активності сільського населення;
- 4) відродження традиційних і розвиток нових ремесел і виробництв;
- 5) розвиток сучасної виробничої та інформаційної інфраструктури;
- 6) розвиток місцевої промисловості з переробки сільськогосподарської сировини;
- 7) всебічний розвиток кооперації у виробничій, збутовій, фінансовій та інших сферах.

Основними напрямками політики сталого розвитку сільських територій має бути:

- агроекономічний (стимулювання малих форм господарювання, розвиток вертикалі сільськогосподарської кооперації);
- екологічний (стимулювання екологічного сільського господарства, підвищення родючості землі, охорона ландшафту тощо);
- демографічний (стимулювання демографічного розвитку);
- інституційний (розвиток сільського самоуправління, залучення громадян до програм сільського розвитку).

Розвиток сільських територій – процес, спрямований на стабільний та збалансований розвиток сільськогосподарського виробництва та сільської поселенської мережі на основі реалізації комплексу державного та місцевого рівнів економічних, соціальних, екологічних заходів, спрямованих на збагачення та збереження людського потенціалу села – першооснову розвитку сільських територій.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булах Т.М. Соціальний розвиток сільських територій: світовий та вітчизняний досвід /Т. М. Булах// Економіка АПК. – 2012.-№6. – С. 95 – 98.
2. Бородіна О.М. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект) / О.М.Бородіна, І.В.Прокопа // Економіка України. – 2014 – №4.– С. 55 – 72.
3. Газуда С.М. Теоретико-методичні засади парадигми розвитку сільських територій / С.М.Газуда// Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». Випуск 2(34) – 2011 – С. 59 – 64.
4. Губені Ю.Е. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики // Ю.Губені// Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 62 – 70.
5. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко. – Київ. – 1999. – 716 с.
6. Демяненко М.Я. Кредитний фактор сталого розвитку аграрного сектору України / М.Я. Демяненко //Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 5 – 15.
7. Дієсперов В.С. Використання земельних ресурсів сільських територій / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 48 – 56.
8. Дієсперов В.С. Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 56 – 64.

9. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 3 – 13.
10. Закон України Про планування території інфраструктури сільської місцевості. Відомості Верховної Ради України ВВРУ. – 2002. – №30. – С. 204.
11. Залуцький І.Р. Актуалізація пріоритетів державної політики розвитку сільських територій /І.Р.Залуцький// Регіональна економіка – 2011. – №2. – С. 51 – 54.
12. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій : проблеми і перспективи /В К Збарський//Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 129 – 136.
13. Кретинин В. На пути к устойчивому развитию хозяйственной системы региона / В. Кретинин // Международный журнал. Проблемы теории и практики управления. -2005. – № 4. – С. 65 – 69.
14. Крисанов Д. Удова Л. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій /Д.Крисанов ,Л.Удова//Економіка України. – 2009. – №10. – С. 69-75.
15. Ксьонжик І.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій/ І.В. Ксьонжик // Економіка АПК.– 2014. – № 10. – С.60 – 66.
16. Малік М. Й. Забуранна Л. В.Сільський аграрний туризм як чинник розвитку сільських територій /М.Й.Малік Л.В.Забуранна// Економіка АПК. – 2012 – № 5. – С. 110 – 120.
17. Малік Й, Хвесик М.А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва /М.Й. Малік, М.А. Хвесик //Економіка АПК. – 2010. – №5. – С. 3 – 12 .
18. Оліщук П.О. Місцеві ініціативи як інструмент розвитку сільських територій /П.О.Оліщук// Ефективна економіка – 2012. – №1. – С. 5 – 7.
19. Мельник С.І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села / С.І.Мельник. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 342 с.
20. Мельник Л.Г. Поняття про сталий розвиток / Л.Г. Мельник // Основи стійкого розвитку. – Суми: Університетська книга, 2007. – С. 411 – 442.
21. Моліна О. В. Сталий соціально-економічний розвиток регіону: аналіз підходів та інструментів оцінки / О. В. Моліна, В. М. Осипов //Регіональна економіка. – 2010. – № 4. – С. 25–32.
22. Павлов О.І. Сільські території: теоретично-методологічні засади дослідження [Електронний ресурс] /О.І.Павлов режим доступу <http://histans.com/Journal/region35.pdf>.
23. Саблук П.Т. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою /П.Т. Саблук Л.І. Курило// Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 51-56.
24. Славов В.П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В.П. Славов, О. В Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 7. – С.71 – 74.
25. Ставнича Л.А. Концептуальні засади розвитку сільських територій. [Електронний ресурс] /Л.А.Ставнича. Режимдоступу:www.amdi.org.ua/images/stories/docs/seminar/Stavnucha.pdf.
26. Терещенко В.К. Напрями професіоналізації органів місцевого самоврядування сільських територій /В.К.Терещенко Н.В.Морозюк // Економіка АПК. – 2014. – №9. – С.52 – 57.
27. Третьяк А.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування / А.М. Третьяк, В.М. Другак. – К.: ЦЗРУ, 2003. – 337 с.
28. Уркевич В.Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій» / В.Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природноресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: Міжнародна науково-практична конференція (22 травня 2010 р.). – Біла Церква : БНАУ, 2010. – С. 24–26.
29. Шалмуєв А.А. Теоретико - методологические основы устойчивого развития региона // А.А.Шалмуєв // Инновации. – СПб., 2006. – № 3. – С. 28 – 32.
30. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. Шубравська/ Економіка України. – 2005. – №5. – С.36-42.
31. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – №3(125). – С. 3-10.
32. Якуба К.І. Трудовий потенціал сільських територій /К.І. Якуб // Вісник аграрної науки – 2008. – № 3 – С. 115 –119.

Одержано 14.03.2015 р.